Káich Katalin

ZOMBOR MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETÉBŐL* (III.)

1882 és 1918 között harminckilenc magyar vendégtársulat lépett fel a zombori színházban. Annak ellenére, hogy a magyar vidéki színészetet, különösen a nemzetiségek lakta területeken, a hivatalosan meghirdetett és támogatott kultúrmissziós törekvések szolgálatába kívánták állítani, ezt a feladatot nem tudták teljesíteni a vándortársulatok, amelyek, miután a vidéki színészet országos rendezésére sohasem került sor igazán, állandóan anyagi gondokkal küszködtek. Műsorpolitikájukat, annak érdekében, hogy ne kelljen deficittel zárni az évet, a könnyed szórakoztatásra alapozták, ami a minőség hanyatlásával párosult. Nemcsak hogy nem teljesítettek kultúrmissziót a nemzetiségek felé, de még a magyar nemzeti kultúra ügyét sem tudták az elvárásoknak megfelelően szolgálni. A 19. század utolsó harmadában két-három jó nevű népszínmű énekes (narodni komad s pevanjem) vagy komika/komikus, a 20. század elején pedig néhány jeles operettprimadonna volt az a vonzerő, mellyel a közönséget színházba lehetett csalni. A repertoárok 80–90%-át a könnyű műfajok múzsája képezte, s csak elvétve, a változatosság kedvéért (vagy egy-egy igényesebb színész kedvéért) tűztek műsorra hazai vagy világirodalmi klasszikust. A közönség elvárta, hogy napról napra újdonságokkal kedveskedjék neki a színházigazgató, még akkor is, ha ez az előadások minőségére negatív hatással volt. Meghatározott sablonokra épülő előadástípusok gyártására szűkültek a színpadi produkciók, melyeknek sikere 2–3 főszereplőn múlott. A színművek, drámák, tragédiák színpadra vitele a nehezebben megvalósítható, fárasztó feladatok közé tartozott, a siker viszont gyakran elmaradt: vagy azért, mert a társulatnak nem volt megfelelő tragikai hőse/hősnője, vagy pedig azért, mert a színpadra állított mű, ha korabeli magyar szerzőről volt szó, álhazafias szólamokkal teletűzdelt propagandairatra emlékeztetett inkább, mint komoly igényekkel megírt drámára.

Ennek ellenére a 36 év alatt, a kb. 1000 előadás közül, számos kiváló produkciót is láthatott a zombori magyar közönség Temesváry Lajos, Aradi Gerő, Krecsányi Ignác, ifj. Polgár Károly, Balla Kálmán és főleg a nagy Shakespeare népszerűsítő Rakodczay Pál társulatától. A magyar színháztörténet kiváló

* *A tanulmány Zombor monográfiájához készült 1988 novemberében*

egyéniségei közül Prielle Kornélia, Latabár Árpád, Gózon Gyula, Berki Lili, Somlay Artúr és Kabos Gyula játszott a zombori színpadon. Az ő nevük fémjelzi azokat az emlékezetes előadásokat, melyeknek célja nem a közönség szórakoztatása, hanem a művészi élmény varázslatának felmutatása volt. Színháztörténeti eseménynek számít pl. az 1903 januárjában bemutatott Ibsen-dráma, a *Kísértetek*, melyben a fiatal Somlay Artúr szuggesztív játékkal valósággal rákényszerítette az operetthez szokott közönséget arra, hogy fenntartások nélkül elfogadja az előadást, s ez sikerült is neki.[70]

A színművészetnek Zomborban 1882-ben felállított otthona a művelődést alapozó intézmények közé tartozott. Rendszeressé váltak a színházi előadások, s nem kellett a kocsmai vagy szállodai nagytermekben rögtönzött színpadokon fellépni a színészeknek. A közönség pedig megszokta, megszerette, és végül igényelte is a színjátszást. Ízlésének kialakulására a vendégszereplő társulatok hatottak. A közönségnevelést a magyar társulatok sokszor mellőzték, a Szerb Nemzeti Színház viszont mindvégig azon fáradozott, hogy a szórakoztatás igénye és a művészi igény kielégítése egyenlő arányban történjék. Mind a magyar, mind pedig a szerb színészet Zomborban a nemzeti és ugyanakkor az általános művelődést segítette, s voltak, különösen a 19. század utolsó harmadában, olyan színházi esték is, melyen a szerb, a magyar és a bunyevác színházkedvelők együtt foglaltak helyet a nézőtéren.

A múlt században létrehozott zombori kultúrintézmények legjelesebbike, az 1883-ban megalakított Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata volt. A város értelmiségi köreinek több évtizedes álma valósult meg: megyei érdekeltségű művelődési intézmény alakult a vármegye központjában. A megalakulásnak természetesen voltak előzményei. Megyeszerte már a hetvenes években mind többen kardoskodtak amellett, hogy a temesvári Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-Társulat mintájára, Bács-Bodrogban is hozzanak létre hasonló társulatot. A pacséri Dudás Ödön, az adai Fridrik Tamás, a kiszácsi Steltzer Frigyes, a szabadkai Iványi István, a zombori Donoszlovits Vilmos és Grosschmid Gábor, a zentai Dudás Gyula már előzőleg is sok helytörténeti cikket, tanulmányt tett közzé, mindössze arra volt szükség, hogy ezeket az egyéni kezdeményezéseket valamilyen módon egy központi helyre koncentrálják. Ez viszont addig nem történhetett meg, míg a felsőbb irányító szervek fel nem ismerték ezeknek az értékes kezdeményezéseknek kultúrtörténeti szempontból hasznos és szükséges voltát. Abban a pillanatban, amikor a mozgalom élére a vármegyei alispán, Schmausz Endre és a királyi tanfelügyelő, Czirfusz Ferenc állt Iványival, Radiccsal, Margalitscsal és a többi érdekelttel együtt, megnyílt a megvalósulás útja. Az alakuló közgyűlés 1883. május 11-én volt „egy vármegyei közgyűlést követő alispáni ebéd után".[71]

Miután minden feltétel megvolt arra, hogy a szervezett kutatómunka beinduljon, a Történelmi Társulat megalakulásával megkezdődhetett az a 35 éven át tartó, lankadatlan erővel és kitartással párosuló, áldozatokat nem ismerő, önfeláldozó egyéni és kollektív tevékenység, melynek eredményei révén egy olyan szellemi örökség birtokába jutott Zombor, melyhez hasonló telje-

sítményű intézmény nemigen alakult azóta sem városunkban, s melynek maradandó értékeit korunkban is hasznosítani lehet.

A 33 éven át, évenként négyszer megjelenő *Évkönyvek*, a Zombori Levéltárban őrzött rengeteg kézirat, jegyzet, levél, az 1896-ban megjelentetett „Bács Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája" (mely alapja lett a Borovszky-féle monográfiának), a Városi Múzeumban őrzött archeológiai, néprajzi, numizmatikai, természetrajzi gyűjtemények az Iványi-féle helynévtárak minden hangzatos szólamnál ékesebben bizonyítják a Társulat munkatársainak valódi értékek feltárására összpontosuló aktív tevékenységét. Nemcsak a magyar múlt felderítésére terjedt ki figyelmük, hanem a vármegyében élő összes népek történelmi és néprajzi hagyományainak feltárását tűzték ki feladatul. Tevékenységükkel sokkal inkább hozzájárultak az e területen élő népek testvéri együttélésének ápolásához, mint azok a korabeli hangoskodó, frázisos tósztoktól hamisan csengő, felköszöntőktől lármás alkalmi összejövetelek, vármegyei lakomák, melyeket tudatosan vagy öntudatlanul a közvélemény megtévesztésére, a valódi helyzet eltussolására rendeztek ugyanazok, akik néhány nap múlva már az üres szólamú magyar hazafiság mellett hangoskodtak.

Az archeológia és az etnográfia két nagy kutatási területe volt a Társulatnak. Ezek révén ez az intézmény és működő tagjai bekapcsolódtak nemcsak a magyarországi, hanem az európai hason jellegű, akkor nagyon is aktuális kutatások folyamatába. Szakkönyvtárukba nemcsak a hazai, de a német és francia kiadványok is eljutottak: ezek felhasználása lehetővé tette számukra a sokoldalú tájékozottságot, melyet bőségesen kamatoztattak gyakorlati tevékenységükben. Néprajzi kutatásaik a századforduló valósága egy részterületének megismerését is elősegítették, s az utókor számára sikerült átmenteniük mind a magyarság, mind pedig az egykori vármegye területén élő nemzetiségek szellemi és anyagi kultúrájának hagyományait. Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert egy olyan korszakban fordultak a nemzetiségek felé, amikor a hivatalos magyar politika értelmében a magyar kultúra (így a népi kultúra is) felsőbbrendűségét kellett bizonyítani, azt, hogy csak ennek a kultúrának van létjogosultsága az országban. Ezzel az állítással akarták igazolni azt, hogy jogos a magyarosításra irányuló mind agresszívabb törekvés.

A rendszeres helytörténeti kutatásoknak azonban, függetlenül a Társulat megalakításától, eléggé korlátozott lehetőségei voltak, lévén hogy anyagiakban nem bővelkedett az egyesület, s ebből kifolyólag az aktív tagok száma csekély volt. Továbbra is az egyéni érdeklődéskörök határozták meg, mivel és milyen terjedelemben foglalkozik majd a Társulat, és milyen módszerekkel dolgozzák fel az összegyűjtött anyagot, adatokat, forrásokat. Az antagonizmus a kitűzött cél és a megvalósítás reális lehetőségei között, állandó jelleggel jelen volt a harmincöt éves tevékenység során. A munkatársak sokszor kényszerültek arra, hogy elképzeléseik nagy részének realizálását feladják nemcsak szellemi energiájuk végessége és szakmai tudásuk fogyatékossága miatt, hanem azért is, mert a kultúrával való foglalkozás nem tartozott a gazdaságosság szempontjából kifizetődő tevékenységek közé.

Az általuk felgyűjtött anyag mennyiségét és megbízhatóságát mai szempontból is, csak elismeréssel nyugtázhatjuk. A feldolgozás módját és minőségét illetően, lehetnek ugyan fenntartásaink, de ugyanakkor elért eredményeiket nem szabad az adott korszellemtől, „a társadalmi-történelmi kontextustól" függetlenítve, csak ma kialakított értékrendszerek szempontjából mérlegelnünk. Figyelembe kell vennünk a századfordulón uralkodó leghaladóbb szellemű felfogások mércéit is, s csak ezek tükrében végezhetjük el az elbírálás felelősségteljes munkáját. Tudnunk kell azt is, hogy az áldozatokkal járó munkát majdhogynem volontőr alapon végezte szabad idejében Donoszlovits Vilmos, Steltzer Frigyes, Iványi István, dr. Dudás Gyula, Rohonyi Gyula, Grosschmid Gábor, Thim József, Érdujhelyi Menyhért, Czirfusz Ferenc, Roediger Lajos, Gubitza Kálmán, Trencsény Károly, hogy csak a legjelentősebb munkatársakat említsük, hiszen csak a kutatással járó kiadások fedezését biztosították a hivatalos szervek, míg az összegyűjtött anyag rendszerezése és feldolgozása, a vármegyei monográfia megírását kivéve, megfizetetlen maradt.

Az erkölcsi elkötelezettség vezérelte őket, s talán a kelleténél szerényebben, hangos hivalkodó öntetszelgés nélkül igyekeztek beépülni a korszak művelődési életébe. A közösség figyelme, éppen ezért, gyakran elsikkadt elért eredményeik felett, s ezért történhetett meg például az, hogy a közvélemény miközben lármás hozsannával köszöntötte az 1908-ban megrendezett iparkiállítást, az elismerésnek csak szórványos morzsáival illette a fennállásának huszonötödik évét ünneplő Történelmi Társulatot.

Egy azonban bizonyos. A hivatalos, magyar nemzetet glorifikáló történetszemlélettől eltérően, a Társulat munkatársainak többsége az összegyűjtött anyag feldolgozásakor a tényszerűség követelményét részesítette előnyben a konzervatív-nemesi értékkategóriákkal szemben. Ha szemléletmódjukban mégsem tudtak mindenkor a progresszív irányzatok áramkörébe bekapcsolód-

ni, annak okát nem pusztán az egyéni hozzáállásukban megnyilvánuló megalkuvásnak kell tulajdonítani, hanem figyelembe kell vennünk azt is, hogy milyen mértékben gátolta szellemi és tudósi magatartásuk fejlődését az adott társadalmi és politikai helyzet a századfordulón.

A korszellem főleg újabb kori kutatásaik eredményeinek feldolgozásában éreztette negatív hatását. A nemzetiségi kérdés problematikájának vizsgálatakor a tényszerűség ellenében az uralkodó osztályok frázispufogtató, nacionalista felhangjai is beszivárogtak megállapításaikba a Rákóczi-féle és a 48-as szabadságharccal, a 67-es kiegyezéssel kapcsolatban.

Mindezektől az észrevételektől függetlenül, a Történelmi Társulat harmincöt esztendős tevékenysége egy meghatározott „polgári korszak igen becses vívmányá"-t jelenti, mely történelmi távlatból tekintve, valós (istinsko nasleđe), eredményekben gazdag kulturális örökségünket alkotja.[72]

A helybeliek iskolán kívüli művelésének legsokrétűbb feladatát az 1899 novemberében megindított líceumi előadások tették lehetővé. A nyugati államokban a 19. század derekán divatossá lett (Angliában University Extension, Németországban Ferien-Curse) és a Budapesten működő líceum mintájára Magyarország-szerte alakultak líceumi egyesületek a századfordulón. Zombor az elsők között csatlakozott a mozgalomhoz, úgyhogy 1901. február 18-án hivatalosan is megalakult a Szabad Lyceumi Egyesület, melynek első elnöke a neves magyar író, Gozsdu Elek lett.

A tizenöt éves élettartamú egyesület programja kiterjedt a társadalmi és természettudományok minden ágára, gyakorlati értékű és szellemi táplálékot nyújtó előadások váltogatták egymást és a hangversenyek, művészeti tárlatok szervezése sem maradt el, melyekre magyarok és időnként a szerbek is egyaránt eljártak, hogy új ismeretekkel bővítsék addigi tudásukat. Az őszi–téli évadban, vasárnap délután, általában 4 órai kezdettel tartották az előadásokat a városháza nagytermében. A helybelieken kívül gyakran vendégszerepeltek, elsősorban budapesti előadók. A Liszt-tanítvány Thomann István zongoraművész, Krúdy Gyula író, Kiss József költő (aki Laza Kostićtyal is megismerkedett, és akinek *Jehova* című költeményét le is fordította szerbre), a feminista Bédy-Schwimmer Róza, Beregi Oszkár, a korszak kimagasló színésze, Madzsar József, valamint Jászi Oszkár, hogy csak a legeminensebbeket említsük. A helybeliek közül Gozsdu mellett Rácz Soma, Trischler Károly, Pataj Sándor, dr. Kohlmann Dezső, „a zombori gimnázium európai látókörű, nagy műveltségű" tanára, Bárczy Iván, dr. Duchon János orvos stb. léptek többször is közönség elé, hogy felolvasásaikkal pótolják a hallgatóság műveltségbeli hiányosságait. A szerbek közül dr. Lallosevits János (dr. Joca Lalošević) és Novakovics Izidor (Isidor Novaković) tartottak figyelmet keltő érdekes előadásokat. Gozsdu idejében a hallgatóság az előkelőbbekből tevődött össze, de idővel végképp a kis- és középpolgárság lett a líceumi előadások kedvelője, amely kezdetben nem azért járt el az előadásokra, mert feltétlen életszükséglete volt az új ismeretek szerzése. A megjelenés volt fontos számára, s ezért a szórakoztatóbb előadásoknak nagyobb keletje volt, mint a tisztán tudományos jellegűeknek. Ez alól kivétel csak a fővárosi vendégelőadó fellépése volt. Idő-

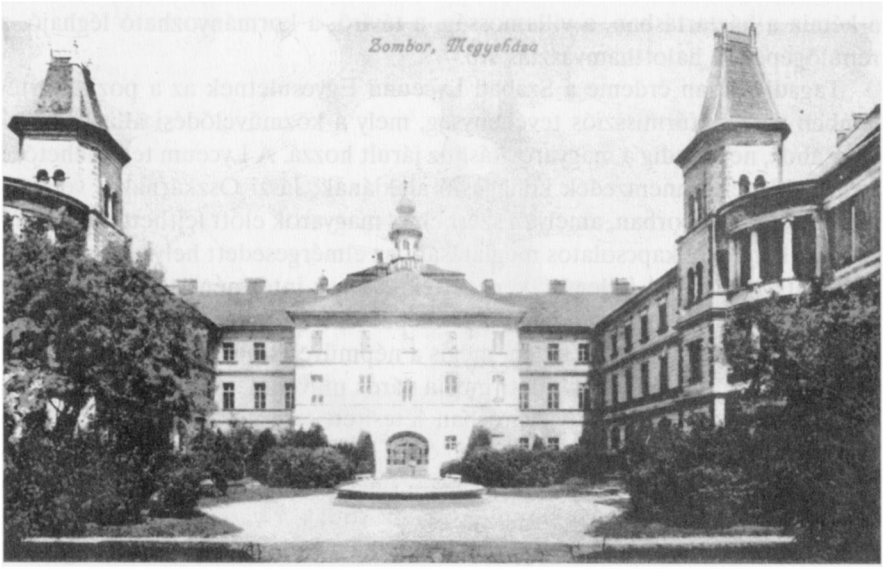

vel azonban szokássá vált az előadások látogatása, ami feltétlen azt eredményezte, hogy ez a kezdeményezés, sok hasonlóhoz viszonyítva, nem maradt meddő kísérlet a város kulturális életének felvirágoztatására irányuló törekvésekben.

Jelentős, gyakorlati értéke volt az 1903-ban megszervezett ingyenes szaktanfolyamoknak, melyeket kereskedelmi könyvvitelből és kereskedelmi számtanból szerveztek az iparosok és kereskedők továbbképzésére. A Felső Kereskedelmi Iskola tanárai hetenként háromszor tartottak előadásokat este nyolcórai kezdettel az érdeklődők számára. A tanfolyam hallgatói bizonyítványt is kaptak. A város közgyűlése a gazdasági és pénzügyi bizottság javaslatára az 1903/904. iskolai tanévben 400 korona segélyt hagyott jóvá a szaktanfolyam költségeinek fedezésére. Az órákat a kereskedelmi iskola egyik, díjtalanul átengedett tantermében tartották, s az ingyenes fűtést és világítást is jóváhagyták.

Gozsdu Elek távozása után Rácz Soma gimnáziumi tanár lett az elnök. A város továbbra is csak a szaktanfolyamokat finanszírozta, és 1909-ben 600 koronára emelte a segélyt, melyet utoljára 1914-ben utalt át a városi számvevőség. A háború kitörése pontot tett mind a líceumi előadások, mind pedig a szaktanfolyamok végére.

A líceumi előadások eklektikus jellegűek voltak. A korabeli leghaladóbb eszmék tolmácsolói – különösen ami a társadalomtudományokat illeti – mellett időnként a konzervatív, nacionalista ideológia szószólói is hallatták szavukat, az előadások többsége azonban az általános műveltség terjesztésének jegyében fogant. Magyar és világirodalom-történeti, zenetörténeti, esztétikatörténeti, művészettörténeti előadások sorjáztak olyan gyakorlati kérdésekre választ adó előadások kíséretében mint a gyermekvédelem, az alkoholizmus,

a kémia a háztartásban, a villamosság, a távíró, a kormányozható léghajó, a repülőgépek, a halotthamvasztás stb.

Tagadhatatlan érdeme a Szabad Lyceumi Egyesületnek az a pozitív értelemben vett kultúrmissziós tevékenység, mely a közművelődési állapotok javulásához, nem pedig a magyarosításhoz járult hozzá. A Lyceum tette lehetővé a második reformnemzedék kimagasló alakjának, Jászi Oszkárnak a vendégszereplését Zomborban, amelyen szerbek és magyarok előtt fejthette ki a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos meglátásait, az elmérgesedett helyzet orvoslására vonatkozó reform jellegű elképzeléseit, s ez az intézmény tette lehetővé a kereskedők és iparosok szakmai továbbképzését is. Egy végét járó, ellentmondásos korban, tágabb értelemben, mégis a népművelés ügyét szolgálta, s ebből a szempontból jelentős hely illeti meg a város művelődéstörténetében.[73]

A Zombor szabad királyi városban létesített tanintézetek közül a Szerb Tanítóképzőt, az Állami Gimnáziumot és a Felső Kereskedelmi Iskolát tekinthetjük a legjelentősebb oktatói intézményeknek, lévén hogy az ezekben tanuló és tanító értelmiségi körök döntően befolyásolták a város művelődési élete arculatának kialakulását, de ugyanakkor a város határain túlra is magukkal vitték az itt szerzett alapozó tudást, hogy további tevékenységükkel járuljanak hozzá a város jó hírnevének öregbítéséhez.

A kiegyezés előtt majd kilencven évvel megalakított Szerb Tanítóképző jelentős változásokon ment keresztül 1867 és 1918 között. Működését a nagyon is összetett társadalmi, gazdasági és politikai helyzet határozta meg. Az egyre erősödő magyarosítási törekvések és a szerbség körében lezajló politikai frakcióharcok szintén hatással voltak az iskola fizionómiájának kiformálódására. Az 1869/70-es tanévben ez az intézmény bevezette a három-, majd az 1892/93. tanévben pedig a négyéves kötelező oktatást. A következő szervezésbeli változást a fiú- és leányosztályok különválasztása jelentette az 1896/97. tanévben, 1903-ban az említett követelmények értelmében a tantestület is megoszlott, végül 1910-ben formálisan is szétvált a Szerb Tanítóképző: Tanító- (Srpska narodna učiteljska škola) és Tanítónőképző (Srpska narodna učiteljička škola) lett.

A sok évtizedes tradícióval rendelkező iskola nagy jelentőségű volt azért is, mert 1871-ig csak itt képezték ki azokat a tanítókat, akik az egykori Jugoszlávia területén az alsófokú diákképzés és nevelés úttörői, fáradságos munkáját végezték. Mindvégig jó szakember hírében állottak a Zomborban végzett szerb tanítók. Ez, sajnos, nem mondható el a társadalmi-erkölcsi nevelésükről, lévén, hogy a Tanítóképző élén a konzervatív beállítottságú Nikola Đ. Vukičević állt majd harminc esztendőn keresztül, aki az Iskolatanács (Školski savet) politikájának híveként, klerikális beállítottságával arra törekedett, hogy a jövő tanítói kiváló szakképzettségükkel egyként szolgálják az iskolát és az egyházat. Tanártársainak többségével együtt mindent elkövetett, hogy a haladó eszméket távol tartsa az iskola növendékeitől. Erre vonatkozóan a *Venac* elnevezésű, rövid életű (1866–1873) diákkör a legjobb példa, melynek haladó nézeteket valló tagjai megpróbáltak kitörni a bűvös körből, de sikertelenül.

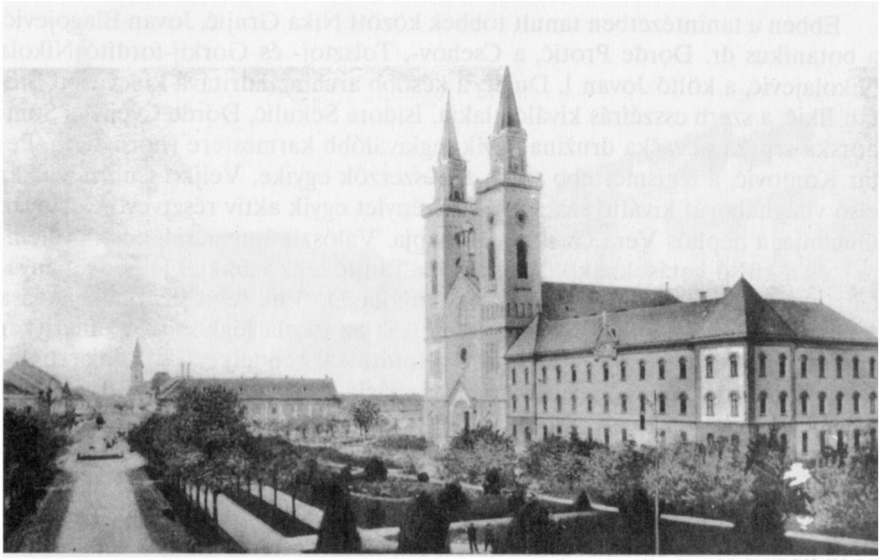

A diákok ideológiai képzését döntően befolyásolták nemcsak az állami szervek rendelkezései, de a pravoszláv egyház hierarchiája is, míg a haladó polgári eszméket valló polgári radikalizmus csak közvetett úton tudott hatni. Az érvényben lévő társadalmi normák előírásainak értelmében, a tanító felelősséggel tartozott munkájával mind az államhatalomnak, mind pedig az egyházi és iskolai felsőbb szerveknek. E célból az összes korabeli középfokú tanintézetekben, így a Tanítóképzőben is, a vallásos-erkölcsi nevelésre fektették a hangsúlyt, s megtiltották a diákok részvételét a társadalmi és politikai életben.

Függetlenül azoktól a megszigorító intézkedésektől, melyeknek a Tanítóképző is alávetette magát, a progresszív társadalmi és politikai légkör, a haladó szellemű sajtó, az ifjúsági mozgalom és a szerb szocialisták mozgalmai sok tanítóképzős diák további tevékenységére meghatározó jellegű volt. Állandóan nyomon követhető az a harc, melyet a diákok szervezetten vívtak az iskolán belüli emberségesebb viszonyok megteremtéséért és a nagyobb szabadságjogokért. A haladó tendenciák folyamatos jelenléte az első világháború kitörésekor vált teljesen nyilvánvalóvá.

Az 1897-ben meghozott törvény, mely a magyar nyelv kötelező tanítását írta elő (Zakon o učenju madarskog jezika) a nemzetiségi iskolákban, s amellyel a magyarosítás ügyét kívánták hathatósabbá tenni, a Tanítóképző esetében sem realizálódott az elvárásoknak megfelelően.

A zombori Szerb Tanítóképző egyike volt azoknak az egyedülálló intézményeknek, mely a Monarchián belüli és a Monarchia területén kívül élő délszláv népek művelődésében jelentőségteljes szerepet töltött be. Nikola Đ. Vukičević igazgató és dr. Đorđe Natošević tanfelügyelő (glavni školski referent) nevéhez fűződik elsősorban a pedagógiai elmélet és gyakorlat fejlődési irányvonalának kialakítása s kibontakoztatása a szerbeknél, melyre a 19. század második felében az osztrák és a német keresztény gyakorló pedagógusok (pedagog-praktičar) hatottak, s csak a 20. század elejére éreztette hatását Herbart pedagógiája.

Ebben a tanintézetben tanult többek között Nika Grujić, Jovan Blagojević, a botanikus dr. Đorđe Protić, a Csehov-, Tolsztoj- és Gorkij-fordító Nikola Nikolajević, a költő Jovan I. Dučić, a később archimandritává kinevezett Stefan Ilkić, a szerb esszéírás kiváló alakja, Isidora Sekulić, Đorđe Cvejić, a Somborska srpska pevačka družina egyik legkiválóbb karmestere (horovoda), Petar Konjović, a legismertebb szerb zeneszerzők egyike, Veljko Čubrilović, az első világháborút kiváltó szarajevói merénylet egyik aktív résztvevője s Jovan Gucunja, a néphős Vera Gucunja édesapja. Valószínű nemcsak a korszellemnek és a külső hatásoknak köszönhető a Tanítóképző diákjai jelentős hányadának haladó szellemű irányultsága. Nikola Đ. Vukičević igazgatóskodása után kedvezőbb áramlatok is megérintették az iskola légkörét. A tanári kar tagja lett, többek között, a zürichi doktorátussal rendelkező dr. Paja Radosavljević, aki később Amerikában a pedagógia, pszichológia és antropológia terén ért el kimagasló eredményeket, és a szocialista elveket valló Vasa Stajić, aki 1912-ben maga köré gyűjtötte a forradalmi beállítottságú szerb ifjúságot, s akit a magyar hatóságok 1913-ban felfüggesztettek állásából.[74]

A felsorolt nevek is azt bizonyítják, hogy a zombori Tanítóképző 1867 és 1918 között olyan egyéniségeket nevelt fel, akiknek nevét ma is a délszláv népek legjelesebbjei között tarthatjuk számon.

A zombori Állami Főgimnázium, mely 1872. október 15-én nyitotta meg kapuit, eredetileg kétnyelvű (szerb és magyar) középfokú tanintézet volt. Első igazgatója Kocsmár József néptanító mindössze egy évet igazgatóskodott, miután az 1873/74-es tanévben Radics György szabadkai tanár került a gimnázium élére. Az első két évben valóban kétnyelvű volt az oktatás, de az állítólagos tanerőhiány miatt, különösen a III. és IV. osztályban, a továbbiakban magyarul folyt a tanítás. Az elmagyarosító törekvések itt is éreztették hatásukat. Fokozatosan leépítették a szerb nyelvű oktatást, s míg 1882-ig a szerb nyelv a pravoszláv diákok számára kötelező tantárgyként szerepelt az iskolaprogramban, ezután a fakultatív (vanredni neobavezni predmet) tantárgyak közé sorolták, mígnem 1903-ban végleg beszüntették.[75]

Majd 14 évnek kellett eltelnie, míg a Szentháromság téri roskatag egyemeletes épületből 1886. április 1-jén a Gimnázium beköltözhetett az állami költségen felépített új épületbe. Működését végérvényesen a középiskolákról hozott 1883. évi XXX. tc. definiálta, mely két középiskola-típust határozott meg: a gimnáziumot és a reáliskolát. A gimnázium a klasszikus „humanista műveltségeszmény" otthona volt, melyből automatikusan be lehetett iratkozni minden felsőoktatási intézménybe. „Az általános műveltség alapjait a középiskola alsó négy osztálya rakta le. Ez az alap a rendszerezett ismeret volt. A rendszerezett ismeretek hatalmas és imponáló épülete három erős pilléren nyugodott: Linné botanikai és zoológiai rendszerén, Mengyelejev periódusos rendszerén és a görög, valamint latin grammatikán."[76]

Az 1872-ben megnyitott Gimnáziumban, az alsó négy osztályban csak a latin nyelvet tanították heti 6 órával (kivételt a III. osztály képezett heti 5 órával), és csak az V. osztályban kezdtek a diákok görögöt tanulni, heti 5 órával.

Túlsúlyban voltak a humán tárgyak. A felső osztályokban a szilárd rendszerekbe foglalt ismeretanyagra ráépült az általános műveltséghez szintén hozzátartozó másnemű anyag, a matematika és a nemzetismereti tárgyak, me-

lyek közül az irodalom és a történelem a nemzeti öntudat ápolását, erősbítését szolgálta.

Ez a modell képezte alapját mind az állami, mind pedig az egyházi középiskolai oktatásnak. Az ily módon megalkotott oktatási rendszer „annak a kormányzatnak a kultúr- és oktatáspolitikai érdekeit képviselte, amely elsősorban államhivatalra politikailag kondicionált, megbízható értelmiségi középosztályt akart nevelni a rendszer számára".[77] Esetünkben a kétnyelvűről egynyelvűre redukált állami főgimnáziumban is az idézett célkitűzés volt a mérvadó, annak ellenére, hogy a lakosság nemzetiségi összetétele indokolttá tette a magyarul és szerbül párhuzamosan történő oktatást.

A Tanítóképző esetében elsősorban a diákok köréből került ki sok jelentős kultúrmunkás és haladó szellemű politikai dolgozó. A Gimnázium tanárai révén épült be a korabeli kulturális élet áramkörébe, nemcsak helyi szinten, hanem az egyetemesség szempontjából is. Radics György és dr. Margalits Ede a délszláv–magyar kapcsolatok kiépítésében ért el a mai kor szempontjából is nézve kimagasló eredményeket. Dr. Kohlmann Dezsőt „széles körű világirodalmi tájékozottsága, egyetemes humanizmusa, a »tiszta poézis« iránti vonzalmai"[78] különböztették meg a korabeli tanároktól. Rácz Soma líceumi tevékenységével, Roediger Lajos pedig a Történelmi Társulatban végzett munkájával szerzett érdemeket művelődéstörténetünkben. Az érettségizett diákok között volt Juhász Árpád festőművész, Papp Dániel író, a történész Thim József, a szótárkészítő Veselin Đisalović, a nagy magyar nyelvész, Bárczi Géza s a 20. századi szerb festőművészet egyik legeminensebb képviselője, a körünkben élt és alkotott Milan Konjović.

Magyarország területén a 19. század első felében nem nyitottak középfokú kereskedelmi iskolákat. A nagyobb kereskedelmi központokban néhány német nyelvű, privát szakkereskedelmi iskola működött, melyben kizárólag szak-

tantárgyakat adtak elő a kereskedelemmel foglalkozók továbbképzése céljából. Az első középfokú kereskedelmi iskolát Pesten nyitották meg a múlt század közepén, amely az 1870-es évekig egyedüli volt a maga nemében az ország területén. Az 1867-es kiegyezés után létrejött jelentős, gyors ütemű gazdasági változások szükségessé tették néhány középfokú kereskedelmi iskola megnyitását, melyeknek működését az 1879-ben hozott Rendelet szabályozta. Ezt a rendeletet a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (Ministarstvo vere i prosvete) adta ki, s tíz évig volt érvényben. A polgári iskolák megreformálására 1884-ben került sor. A következő évben a polgári iskolák keretén belül kereskedelmi iskolák megnyitását is lehetővé tették. Tíz év után, 1895-ben a kereskedelmi iskolákat kiemelték a polgári iskolák köréből. Ennek eredményeként, vidékünkön Újvidéken, Nagybecskereken (Zrenjanin) és Pancsován nyitottak középfokú kereskedelmi iskolát. A zombori középfokú kereskedelmi iskola nem tartozott ebbe a kategóriába.

Bács-Bodrog vármegye szempontjából jelentős gazdasági változásokat eredményezett a közlekedés számára megnyitott Duna–Tisza-csatorna, valamint az 1870-ben befejezett vasúthálózat, mely Szegedet, Szabadkát, Zombort és Gombost (Bogojevo) kötötte össze. A közúti és vasúti hálózat kiépítésével az adminisztratív és kultúrközpont előnyös helyzetbe került a közúti és vasúti forgalom lebonyolítása szempontjából is, mert a Nyugat- és Kelet-Európa között lebonyolódó vámmentes áruszállítás (tranzitni promet) ezen a vasúti elágazáson és útkereszteződésen keresztül zajlott le. Ily módon a kereskedelem lényeges helyet foglalt el a város és a megye gazdasági életében, közvetítő szerephez jutott az iparosok, nagy- és középbirtokosok, valamint a piac viszonylatában. A Zombori Takarékpénztár, melyet 1868-ban nyitottak meg, szintén növelte az iskolát végzett szakkáderek iránti szükségleteket. Amikor 1885-ben meghozták a középfokú kereskedelmi iskolák megnyitásáról szóló Rendeletet (Uredba o ustrojstvu srednjih trgovačkih škola), a zombori városi szervek a befolyásos iparosok és kereskedők követelésére, beadvánnyal fordultak a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz, melyben egy középfokú kereskedelmi iskola megnyitásának engedélyezését kérték. A Minisztérium először elvetette a kérelmet, de végül is kisebb-nagyobb huzavona után engedélyezte a középkereskedelmi iskola megnyitását, mégpedig a városi költségvetés terhére. Az első évfolyam tanulói számára 1888. szeptember 17-én kezdődött meg a tanítás. A tanintézet első igazgatója 1918-ig Zsulyevics Ernő, a Gimnázium addigi tanára volt. Az első években a tanárhiányt a Gimnázium segítségével oldották meg. Az 1896/97-es iskolaévben megfelelő számú szakember biztosította az oktatás zavartalan menetét. Elsők között lett a tanári kar tagja dr. Dudás Gyula, aki az 1896-ban megjelent Bács-Bodrog vármegyei monográfia főszerkesztője volt, s akinek jelentős érdemei voltak a Történelmi Társulat munkájában. Rajta kívül többek között Krump Vilmos, Novaković Isidor, Prokopy Imre és Trencsény Károly tartozott az iskola tanári karához, akiknek tevékenysége messze meghaladta az iskolai kereteket, lévén hogy a város kulturális életében is számottevő szerepet játszottak.

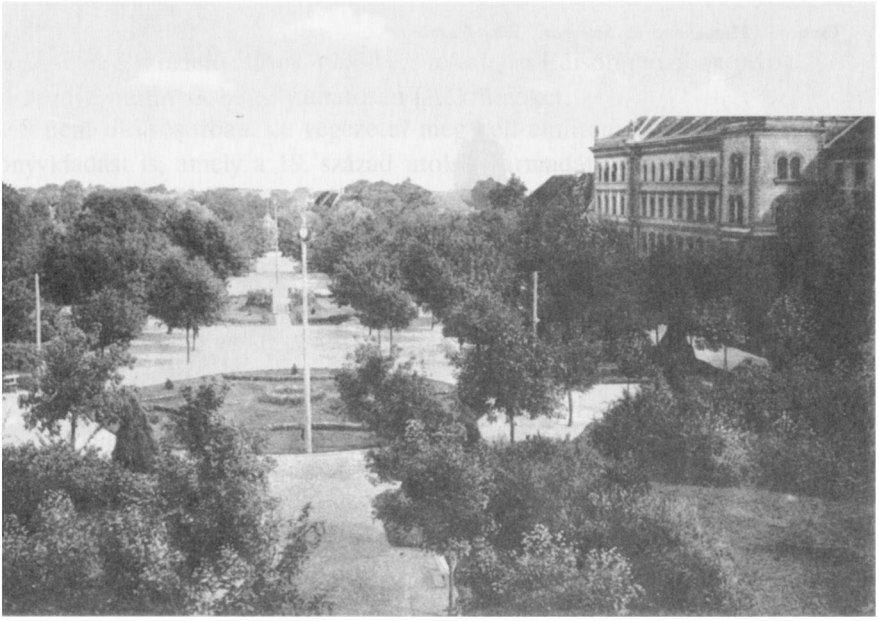

Az iskolában magyar nyelven folyt az oktatás, a szerb diákok számára azonban fakultatív tárgyként bevezették a szerb nyelvet és a pravoszláv vallástant, melyet Ljubomir Kupusarević pap adott elő 1917-ig.

Az 1892/93-as tanévben az iskola újonnan felépített létesítménybe költözött. Az iskoláztatás zavartalan finanszírozása nehézségekbe ütközött, így az oktatás nem volt ingyenes. 1895-ig a zombori származású diákok évenként két részben 12 forint tandíjat fizettek, míg a többiek 20 forintot. 1910 és 1918 között 80, illetve 100 koronára emelték a tandíjat.

Az 1895. augusztus 20-án meghozott rendelet értelmében (Uredba o organizaciji srednjih trgovačkih škola) a kereskedelmi akadémiák és középiskolák hivatalos neve Felső Kereskedelmi Iskola lett. Továbbra is hároméves volt az oktatás, melyek folyamán alsó, középső és felső osztályokat különböztettek meg. Ettől az időponttól kezdve az iskola neve Zombor szab. kir. város áll. segélyezett Felső Kereskedelmi Iskola lett. Százon felülre emelkedett a tanulók száma. A kitűnő hírnévnek örvendő iskola 1896-tól évente 3000 aranykorona szubvenciót kapott a Minisztériumtól. Ezt az összeget már a következő évben 6000-re növelték, 1912-ben pedig elérte a 14 000 aranykoronát.

A tanulók többsége német, magyar és zsidó családokból származott, de a szerbek, bunyevácok, horvátok és más nemzetiségűek száma is jelentős volt. Az iskola elvégzése után a németek és zsidók elsősorban kereskedelmi és bankügyletekkel foglalkoztak, míg a magyarok, szerbek, bunyevácok köréből kerültek ki az állami pénzügyi tisztségviselők, a postán és vasúton dolgozó tisztviselők, községi jegyzők stb.

Az iskola munkájához nagy segítséget nyújtott az iskolai könyvtár és a különféle szervezett tanulmányút, ami az oktatói-nevelői munka összetevője volt. A harmincéves periódusban 3055 diák iratkozott be, de csak 742 szerzett

képesítést ebben az iskolában. Feltehetően nemcsak a szigorú kritériumok miatt, hanem egyéb, ma már nehezen definiálható okok miatt.

Mindezeket figyelembe véve meg kell állapítani, hogy a zombori Felső Kereskedelmi Iskola, melyet a gazdasági, társadalmi szükséglet hozott létre, létfontosságú szerepet töltött be a város és a vármegye gazdasági életének kiteljesedésében.[79]

Zombor szab. kir. város és megyeszékhely művelődéstörténetének teljes képét nem tudjuk minden szegmentumában felvázolni, lévén, hogy munkánk csak egy fejezete a Zombort bemutató publikációnak. A különböző alsófokú szerb és magyar polgári iskolák, leány- és fiúintézetek, felekezeti iskolák az összlakosság közművelésében játszottak elsődleges szerepet. A 20. század elején létrehozott alsófokú zeneiskola és az annak keretében működő Filharmóniai Társaság, a zenei nevelés terén öregbítette a város hírnevét. A társaság nyilvános koncerteket adott nemcsak szűkebb pátriánkban, de 1903. évi körútján a zenekar eljutott Szabadkára, Újvidékre, Zágrábba, Fiumába, Abbáziába is, s fellépését mindenütt nagy elismeréssel fogadták. A társadalmi egyesületek is nagy szerepet játszottak a város életében. Magyar, szerb, bunyevác polgári kaszinók, dalárdák, legényegyletek, irodalmi társaságok, asztaltársaságok, szakegyletek alakultak egymás után, melyek közül különösen a szerb dalárdák (egyházi és polgári) járultak hozzá a zenei műveltség terjesztéséhez, és fellépéseikkel a város határain túl is nagy sikereket értek el. A sportegyesületek közül a zártkörű Zombori Korcsolyázó Egylet volt az első, melyből 1887-ben megalakult a Zombori Sportegylet. Ennek nevéhez fűződik a labdarúgás divatba hozása.

A filmművészet kezdeti lépései a budapesti Uránia Tudományos Színház 1901. évi február 12–14-éig terjedő vendégszereplésehez kapcsolódnak, melyre a városi színházban került sor, s melyet a Lyceum keretén belül szerveztek

meg. Az első mozielőadások 1906-ban voltak, az Edison moziban pedig 1908-tól kezdve mutattak be folyamatosan játékfilmeket.

S nem utolsósorban, de végezetül meg kell említenünk azt a szerteágazó könyvkiadást is, amely a 19. század utolsó harmadától kezdve mutat felfelé ívelő tendenciát. Nyomdászaink, Bittermann Nándor és fia, Oblát Károly, Milivoj Karakašević, Vladimir P. Bajić, Nádas(h) Ignác, Bosnyák Ernő, M. Bikar és Trsai (štamparija M. Bikara i drugova), Muzsik és Partlics stb. látták el azt a mennyiségileg impozáns kiadói tevékenységet, melyhez nemcsak a sajtókiadványok, a nemzeti jellegű szépirodalmi művek és a kapcsolattörténet szempontjából nagyon is értékes kiadványok tartoznak, hanem az egyházi jellegű nyomtatványok, a társadalom- és természettudományok köréből megjelentetett munkák, a pedagógiai, metodikai, didaktikai problémákat tárgyaló művek, a tankönyvek, a gyakorlati útmutatásokat tartalmazó szakkönyvek, a különböző almanachok, kalendáriumok, alkalmi kiadványok stb.

Az 1867 és 1918 között kialakult művelődési élet tehát magán viselte mindazokat az ellentmondásokat, melyeket az adott kor felemás gazdasági, társadalmi, kultúrpolitikai és politikai jellegzetességei termeltek ki. Egyes területeken sikerült a saját kort meghazudtoló, kimagasló eredményeket elérni, míg a csak nemzeti törekvések kívül rekedtek a korabeli haladó magyar vagy szerb tendenciákon. A ránkmaradt pozitív előjelű szellemi örökség azonban mégis az évszázadokon át együtt élő délszláv és magyar nép közösen kialakított és létrehozott, egymást kiegészítő szellemiségéről tesz tanúbizonyságot.

(Vége)

JEGYZETEK

70 Káich Katalin: *A zombori magyar színművészet története és repertóriuma 1825–1918.* Kiadja a Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975

71 Bácska. VI. évf., 1883. május 11., 21. sz.

72 Káich Katalin: *Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulata (1883–1918).* Forum Könyvkiadó – a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1980

73 Káich Katalin ismertetett kapcsolattörténeti monográfiája. 54-57. o. Káich Katalin: *Szabad Líceumok Bácskában és Bánátban.* A Magyar Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1979 66–77., 89–94. és 115–120. o.

74 *Dve stotine godina obrazovanja učitelja u Somboru 1778–1978.* Sombor, 1978. St., Budućnost, Novi Sad, 81–241. o.

75 [Káich] Stojanović Katalin: *Hronološki prikaz razvoja prosvete i kulture u Somboru od 1848. do 1919. godine.* Seminarski rad iz istorije. Ist. Arhiv. Zbirka radova. 23.

76 *Magyarország története. 1890–1918. II.* köt., 880. o. Akadémiai Kiadó, Bp., 1978

77 Uo., 883. o.

78 Szeli István: *Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom.* Forum Könyvkiadó, Minerva nyomdája, Szabadka, 1974, 206. o.

79 *100 godina Srednje ekonomske škole 25. maj Sombor.* Izd. Informativni centar Sombor. Štampa: Birografika. Subotica, 1988, 9–19. o.